

Emil Heršak

Centar za istraživanje migracija
i narodnosti Zagreb

Primljeno: 8. 12. 1984.

»DRUGA GENERACIJA MIGRANATA« I UTJECAJ SOCIOLINGVISTIČKIH PROCESA NA MATERINSKI JEZIK MIGRANATA

SAŽETAK

Rad obrađuje sociolingvističke procese koji utječu na stabilnost upotrebe materinskog jezika kod jezično specifičnih manjina. Raspravlja se o postojanosti lingvističkih domena i o relativnoj dominantnosti jezika u višejezičnim sredinama. Cilj je rada naglasiti kako proces postepenog gubljenja materinskog jezika utječe na lingvističku zbilju radnika na privremenom radu u inozemstvu. Gubitak materinskog jezika ili njegovo reduciranje stvara velike poteškoće pri povratku djece migranata u zemlje porijekla njihovih roditelja.

Na simpoziju o drugoj generaciji Jugoslavena u Švedskoj održanom u Splitu godine 1979. Miodrag Stankovski održao je referat¹ u kojemu je realistično, ali s notom skepse, predvidio lingvističku budućnost govorno specifičnih imigrantskih skupina u razdoblju koje ćemo *uvjetno* nazvati »postkolonijalnim«.² Stankovski se koristi povijesnim iskustvom švedske jezične skupine u SAD za projekciju budućnosti stranih jezika u današnjoj imigracijskoj Švedskoj. Prvo tni imigracijski kontingenti, korigirani dodatkom o pretpostavljenom prirodnom prirastu, ukazivali bi na moguću populaciju od 1.500.000 Amerikanaca švedskog porijekla. A ipak samo oko 250.000 američkih šveđana danas govori svojim jezikom. Ta povijesna situacija ide u prilog teoriji o postepenom izumiranju manjinskih jezika. Treba naglasiti, međutim, da jezici nikada ne umiru iz nekih čistih lingvističkih razloga — svaki jezik umire, odnosno nastavlja svoj životni put do novog entiteta ovisno o ishodu spleta sociolingvističkih faktora. Kada ti faktori nepovoljno djeluju na očuvanje izvornog jezika, svaka nova generacija može ujedno biti i posljednja. Gubitkom vlastitog jezika, etnolingvističke manjine često gube mogućnost očuvanja i drugih elemenata svoga kulturnog nasljeđa. Ovo osobito vrijedi kada etničke manjine dijele mnoge sociokulturne karakteristike s većinskim narodom. U ovom kontekstu jezična asimilacija manjina prva je faza totalne asimilacije i kulturnog uništenja etničkih grupa. U današnjim raspravama o tzv. »druoj generaciji« naših građana u inozemstvu ovo se pi-

¹ »Prvi jezik druge generacije«, *Rasprave o migracijama*, sv. 68, CIM, Zagreb, 1980, str. 141—158.

² »Postkolonijalna« faza migracije počinje se kad je vladajuća klasa već formirana u zemlji imigracije — radi se uglavnom o migraciji radne snage.

tanje često stavlja u drugi plan. Najviše pred očima imamo samo osnovnu ekonomsku uvjetovanost migracije radne snage u Evropi. Želimo stvoriti povoljne ekonomske uvjete u zemlji kako bismo time pospješili povratak radnika iz tuđine. S druge strane, deset i više godina boravka u tuđini može toliko deformirati komunikativne sposobnosti djece migranata da im njihovo nepotpuno služenje materinskim jezikom postaje vrlo ozbiljnom preprekom za povratak.

Materinski jezik

U razmatranju problematike »druge generacije« obično polazimo iz perspektive zemlje njihova porijekla. Takvo polazište proizlazi iz tvrdnje da su djeca radnika u inozemstvu, kao i njihovi roditelji, segment društva emigracijske zemlje. Pravni faktor državljanstva, tj. činjenica da većina migrantske djece u evropskim zemljama ima državljanstvo zemlje porijekla, također nameće takvo polazište. Ipak, jasno je da djeca migranata žive u stranim sredinama i da je njihova pripadnost matičnoj zajednici ponajčešće apstraktna. Najvišu razinu te apstrakcije susrećemo u slučajevima u kojima je znanje materinskog jezika u mladih migranata objektivno (leksički i gramatički) slabije od znanja jezika zemlje primitka. U takvim slučajevima pojavljuje se teza o lingvističkoj kompetenciji³ koja reže gordijski čvor tvrdeći da je dijete zamijenilo materinski jezik svojih roditelja nekim novim govorom. Pojam materinskog jezika nije, međutim, ovisan samo o kompetenciji. Suprotno pristupu zdravog razuma, ne može se unaprijed tvrditi da je dominantan lingvistički kôd dvojezičnih pojedinaca ujedno i njihov materinski jezik. Kodovi mogu imati različite stupnjeve dominantnosti u različitim uvjetima.

Rasprave o entitetu materinskog jezika značajne su samo u takvim uvjetima dvojezičnosti kada postoji sumnja da je jedan jezik slabije razvijen u svim kontekstima upotrebe. Tada se postavlja pitanje o samoj definiciji materinskog jezika. U jednom radu o problematici dvojezičnosti Tove Skutnabb-Kangas nabraja nekoliko takvih definicija.⁴ Pučka lingvistička misao smatra da je materinski jezik onaj koji se upotrebljava u brojenju (automatska radnja), u razmišljanju, u snovima, u dnevnicima, pjesmama itd. Ove definicije počivaju dijelom na tezi o kompetentnosti i dijelom na diskutabilnoj postavci da psihički »signalni« biraju određen lingvistički (!) kôd. Postoje dodatna tumačenja po kojima je materinski jezik onaj jezik koji se prvi nauči, koji se najbolje zna, koji se najviše koristi i koji služi identifikaciji. Kriteriji su ovaj put porijeklo, znanje/vještina (kompetencija), funkcija i stavovi. Autorica Skutnabb-Kangas zalaže se za formulu koja se temelji na porijeklu — tj. da je materinski jezik onaj koji se prvi nauči, naime jezik koji se, kako etimologija sugerira, nauči od majke. Radi se dakle o jeziku kojim govore roditelji u domu. U današnjem evropskom kontekstu takvim se obrazloženjem potvrđuje ne samo jezična pripadnost »druge generacije migranata« već i etnička. Jezična pripadnost utvrđuje se unatoč stvarnog

³ Pojam »kompetencije« u nekim se radovima koji polaze od teze transformacijske gramatike razlikuje od pojma »izvedbe« (engl. *performance*). »Kompetencija« obilježuje mogućnost stvaranja i prihvatanja jezičnih signala i u velikoj mjeri može se istovjetiti s pojmom prirodnosti govora. S druge strane, »izvedba« se odnosi na površinski oblik govora, tj. na konkretno kodiranje i dekodiranje jezika. O ovome D. H. Hymes poduže raspravlja u radu »On Communicative Competence«, vidi: *Sociolinguistics* (ured. J. B. Pride i Janet Holmes), Penguin Books, 1974, str. 269—293.

⁴ »Bilingvizam kao nerealan cilj u obrazovanju manjine«, *Rasprave o migracijama*, sv. 68, CIM, Zagreb, 1980, str. 159—180.

»znanja« etničkog jezika a pretpostavljena autonomnost govora zaštićuje etničku zajednicu od asimilacije. Materinski jezik »upisuje se na 'osobnoj karti'« govornika zajedno s ostalim podacima vezanim uz njegovo porijeklo.

Osobna je karta (bez navodnika) instrument koji služi u identifikaciji, ali koji, zbog statističkog uopćavanja, često sadrži površne informacije o pojedincu. U slučajevima jednojezičnosti, i ponekad kad je dvojezičnost stečena ili djelomično stečena u zrelijoj životnoj dobi, materinski jezik dominira u svim govornim kontekstima — pogotovu u pučko-lingvističkoj kategoriji »razmišljanja«. U drugim slučajevima, koji su tipični kod djece migranata u Evropi, taj jezik dominira u razgovoru s roditeljima i s rodbinom. Isto se tako može zamisliti slučaj kada je materinski jezik gotovo odsutan u intimnoj obiteljskoj komunikaciji premda mu se o daje određeno simboličko priznanje (zdravice, pozdravi, metaforijska upotreba u govoru). Posljednji stupanj »povlačenja« jest kada materinski jezik ostaje ispisan na »osobnoj karti« pojedinca iako je zapravo već zaboravljen. Krug se time zatvara, »osobna karta« blijedi, a idući će naraštaj najvjerojatnije progovoriti na tuđem jeziku i njime zamijeniti materinski. Otudjenje etničke skupine od svojih korijena slijedi kao širi učinak ovog procesa. Uostalom, sama tvrdnja da je neka osoba ili neka grupa zaboravila svoj jezik paradoksalno reflektira dubinu tog otudjenja.

Na temelju kraćeg pregleda sociolingvističkih procesa u prošlosti mogli bismo uočiti dvije opće situacije kolektivnog gubitka materinskog jezika. I jednoj i drugoj situaciji dvojezičnost prethodi fazi postepenog zaboravljanja prvotnog jezika. Gubitak materinskog jezika moguć je ukoliko se neki govorno-specifičan narod ili njegov dio razvojnim putem nađe u položaju podređene manjine. Do takva stanja dolazi kada političke, ekonomske i/ili geografske demarkacije spoje dvije ili više jezičnih skupina od kojih je jedna u političkom, ekonomskom i/ili prostornom planu dominantna.⁵ Kada se radi o više skupina faktor dominantnosti može biti hijerarhijski postavljen. Kontakt između dviju ili više skupina posljedica je širenja demarkacijskih linija ili prostornog transfera (migracije) jezičnih skupina preko tih linija.

Prva situacija odgovara ekspanziji dominantnog jezika na račun indigenog govora, a druga je rezultat osipanja etnolingvističkih cjelina. Slikovito rečeno, prva situacija odgovara »poplavi« izvana, a druga je analogna »utapanju« u vodi tuđeg mora.⁶ Mogućnost plivanja spašava čovjeka u moru isto tako kao što mogućnost i sposobnost prenašanja materinskog jezika na mlađe naraštaje spašava etnolingvističke skupine od relativne ekstinkcije.⁷

⁵ Pitanje dominantnosti vrlo je važno. Sam po sebi nijedan jezik nije dominantan premda se neki nacionalisti služe argumentima logičnosti, preciznosti pa čak i ljepote svog govora. Dominantnost uvijek podrazumijeva kontrolu jednoga aktera nad drugim — političko-ekonomska dominantnost jest kontrola proizvodnih odnosa. Prostorna dominantnost znači prevlast koja može biti čisto demografska. Prostorno dominantan jezik jest jezik najvećeg dijela populacije jednoga određenog (demarkiranog) područja. No, jezik većine ne mora biti ujednom i dominantan. Ukoliko neka etnička skupina dominira na političko-ekonomskom planu, njezin je jezik toliko snažan koliko njena kontrola nad proizvodnjom — širenje poslovnih i administrativnih jezika najbolje odražava ovu činjenicu.

⁶ Ova usporedba nije tako pretjerana kao što na prvi pogled zvuči. Lingvisti su neko vrijeme govorili o jezičnim »otocima« na jezičnoj karti svijeta. Albanci, Grci i Hrvati u južnoj Italiji predstavljali su čitav arhipelag u moru južnotalijanskih dijalekata.

⁷ Treba naglasiti pojam relativne ekstinkcije. Jezici mogu izumrijeti u nekim područjima ili biti na putu do ekstinkcije a u drugima dobivati novu vitalnost (usp. različite sudbine gaelskoga u Škotskoj i u Irskoj).

Stabilna i nestabilna dvojezičnost: faktori dominantnosti i domene

Rečeno je da dvojezičnost prethodi fazi gubitka originalnog jezika. Ipak, postoje jezične skupine u kojima dvojezičnost dominira u nekoliko generacija i pokazuje stanoviti stupanj stabilnosti. U raspravi o stabilnoj i nestabilnoj dvojezičnosti J. A. Fishman usporedio je primjer doseljenika u SAD s primjerom francuskih govornika u kanadskom gradu Montréal.⁸

U prostoru SAD engleski apsolutno dominira u društvu primitka i time predstavlja »putnicu za društveno-ekonomski napredak«. S druge strane, etničke zajednice kojima engleski nije materinski jezik nisu prostorne kohezivne (osipanje etnolingvističkih cjelina) i nužno koriste engleski kao zajednički nazivnik u međuetničkoj komunikaciji (engleski kao *lingua franca*). Materinski jezik ima podršku u kući ali se obiteljski obrasci ponašanja toliko mijenjaju zbog promjene materijalne baze u zemlji doseljenja da materinski jezik gubi teren i u samom domu. Čim dominantan jezik prekorači prag doseljeničkog doma i osvoji dio komunikacijskog sistema između djece i roditelja nastat će situacija nestabilne dvojezičnosti.

Za stabilnu dvojezičnost Fishman navodi primjer frankofona u Montréalu (provincija Québec). Engleska lingvistička grupa bila je dugo vremena dominantna u privrednom životu toga grada. Znanje engleskoga bilo je potrebno za uspon na društveno-ekonomskoj ljestvici. Ipak, nastava engleskoga vodila se većinom u francuskim školama koje su se zbog brojnosti populacije koja je govorila francuski uspjele održati unatoč anglosaksonske dominacije privrede. Svaka je nova generacija *progovorila* na francuskome i tek poslije usvojila engleski kao drugi jezik. Neminovni neuspjesi u probijanju klasnih barijera vraćali su pojedince izvornome francuskom govoru. Poslije se razvila nova elita koja govori francuski i znanje engleskoga postalo je manje potrebno.

Fishmanova usporedba temelji se na postavci o postojanju stabilnih lingvističkih domena. Lingvistička je domena definirana kao neki »institucionalni kontekst i socioekološki događaj« koji odražava »glavne klastere interakcijskih situacija u određenim mnogojezičnim okvirima.«⁹ Fishman je smatrao da su domene odgovorne za izbor jezika kojim se govori ukoliko postoji više mogućnosti. Domene su, doduše, vrlo apstraktne i teško se odrede. Istraživači su govorili o raznim domenama. Na sociopsihološkoj razini pretpostavljalo se da postoje intimne, neformalne, formalne i međugrupne domene. Uzimalo se u obzir i tip sugovornika, mjesto razgovora i tema/predmet razgovora za opisivanje apstraktne morfologije domena. Na takav način Greenfield je smatrao da postoje domene koje je on uvjetno nazvao »obitelj«, »prijateljstvo«, »religija«, »obražovanje« i »posao«.¹⁰ U »čistoj« domeni, sugovornik, mjesto i tema razgovora nisu ambivalentni. Tu »čistu« situaciju Greenfield shematizira ovako:

⁸ »The Sociology of Language«, Language and Social Context (ured. Pier Paolo Giglioli), Penguin Books, 1972, str. 52—54.

⁹ »The Relationship between Micro- and Macro-Sociolinguistics in the Study of Who speaks What Language to Whom and When«, Sociolinguistics (ured. J. B. Pride and Janet Holmes), Penguin Books, 1974, str. 19.

¹⁰ Ibidem, str. 22.

Domena	Sugovornik	Mjesto razgovora	Tema razgovora
»obitelj«	roditelj	roditeljski dom	kako biti dobro dijete
»prijateljstvo«	prijatelj	plaža	kako igrati neku igru
»religija«	svećenik	crkva	kako biti dobar kršćanin
»obrazovanje«	učitelj	škola	kako riješiti problem u algebru
»posao«	poslodavac	radno mjesto	kako raditi efikasnije

Situacije u kojima se elementi iz gornje tabele križaju, tj. ambivalentne situacije, narušavaju apstraktnu morfologiju domene i time utječu na izbor odgovarajućeg jezika. Roditelja, prijatelja, učitelja ili poslodavca možemo sresti na različitim mjestima i razgovarati s njima o različitim temama. Mogli bismo uzeti kao primjer našeg radnika u SR Njemačkoj. Na poslu, s poslodavcem on govori njemački, s prijateljima govori hrvatski, srpski ili njemački (ovisno o jezičnoj pripadnosti tog prijatelja) i kod kuće govori hrvatski ili srpski. Budući da je naš radnik obično sa sela, on se često koristi njemačkim kada opisuje posao u tvornici koji on nije radio u domovini. Njegova djeca govore njemački s učiteljem u školi. Ambivalentne situacije nastaju kad učitelj ili njemački prijatelj posjete našeg radnika kod kuće. Onda on govori njemački i u »obiteljskoj« domeni premda je uobičajeno da se kod kuće govori jezikom domovine. Sugovornik, međutim, narušava »čistoću« domene. S druge strane, kada se naš radnik služi njemačkim frazama s prijateljima iste nacionalnosti da bi opisao radni proces u tvornici, ili kada mu dijete prenosi na njemačkome riječi učitelja, tema razgovora također narušava »čistoću« »obiteljske« domene. Fishman smatra da se nestabilna dvojezičnost kojoj prethodi gubitak materinskog jezika pojavljuje kada se *posebnost* domene »obitelj« ugrozi — time se neposredno ugrožava izvorište materinskog jezika.

Vratimo se začas usporedbi SAD i Montréala gdje ćemo uočiti protuslovlje koje umanjuju svrsishodnost same usporedbe. Zašto se nije ugrozila egzistencija francuskog jezika unatoč dominaciji engleskoga u privrednom životu grada Montréala? Svakako je najvažnija činjenica da su frankofoni brojičano jači u Montréalu i u čitavoj provinciji Québec koja je zaleđe tom gradu. Činjenica da je engleski vršio pritisak na francuski potvrđuje spomenutu postavku o širenju demarkacijskih linija i ekonomskoj dominantnosti. Dok je demarkacijska linija uključila samo Québec, francuski je jezik pripadao *prostorno dominantnoj* većini, a engleski je bio jezik *privredno dominantne elite*. Širenjem te linije do kanadske državne granice dalo je engleskoj govornoj skupini prostornu, političku i privrednu dominantnost.¹¹ U svim kanadskim provincijama osim u Québecu engleski, kao i u SAD, služio je kao zajednički nazivnik u međuetničkoj komunikaciji.¹² Upravo zbog toga trajala je faza relativne stabilne dvojezičnosti. Ipak, mukotrpna socio-ekonomska emancipacija francuske govorne skupine nije se mogla pretvoriti u jezičnu asimilaciju, jer je klasna struktura otežavala vertikalnu mobilnost *većine*. Situacija je imala dvije posljedice: s jedne strane, po-

¹¹ Pošto su francusku koloniju Kanadu oteli od Francuza, britanski su je osvajači pokušavali naseeliti vlastitim življem. Starije naseobine, koje su bile većinom u Québecu, bile su relativno gusto naseleljene stanovništvom francuskog porijekla. Došlo je do etničkog dualizma između tadašnje Donje Kanade (Québec) i Gornje Kanade (gdje su dominirali anglofoni). Britanski guverner spojio je te kolonije s ciljem da »potopi« francuski jezik. Pokušaj širenja administracijskih granica (demarkacijskih linija) nije mnogo pomogao britanskim namjerama jer su frankofoni reagirali tzv. osvetom zipke (namjerno pojačanim natalitetom), koja im je osigurala demografsku dominantnost, barem u Québecu.

¹² Zanimljivo je da su neanglosaksonski imigranti u Québecu često prihvaćali engleski, a ne francuski kao drugi jezik.

javila se nova elita koja govori francuski, s druge strane, jačao se autonomistički pokret u širim masama. U prvoj polovini, sedamdesetih godina liberalna stranka Québécois, koja je zastupala novu elitu, uvela je isključivu upotrebu francuskoga u službene svrhe na području provincije. Godine 1975. engleski je pretrpio još jedan poraz u Québecu nakon pobjede separatističke stranke *parti québécois*. Stabilna dvojezičnost koja je ovisila o ravnoteži između prostorno uvjetovane dominacije francuskoga i privredno uvjetovane dominacije engleskog jezika pretvarala se u propagiranje dvojezičnosti. Opstanak francuskoga ovisio je o stvaranju neke frankofonske elite i o sužavanju demarkacija autonomističkim težnjama.

Očuvanje nekog jezika u uvjetima mnogojezičnosti ovisi prije svega o postojanosti i »čistoći«¹³ lingvističkih domena koje, isto tako, ovisi o relativnim odnosima jezične dominantnosti unutar jednog demarkiranog prostora. Stanje u Québecu reflektira odnose relativne dominantnosti engleskoga i francuskog jezika. Ipak, jasno je da se migranti u evropskim zemljama imigracije ne mogu na isti način oduprijeti jeziku vlasnika kapitala kao što se to moglo u Québecu. Zbog toga je iluzorno govoriti o mogućnostima stabilne dvojezičnosti među radnicima migrantima u Evropi (u današnjoj fazi). Oni ne čine kompaktne etničke cjeline (mogli bismo govoriti o *proleterskoj dijaspori*) — uz to oni često koriste tuđe jezike u međuetničkoj komunikaciji, a kontrolu nad kapitalom i nemaju. Razni faktori, međutim, i ne samo objektivna ambivalentnost domena i dominacija jezika zemlje primitka utječe na stupanj ugroženosti domene »obitelj«¹⁴ (posljednjeg utočišta materinskog jezika). Faktor jezičnog »prestiza«¹⁵ vrlo je važan u ovom kontekstu. Taj faktor može prouzrokovati napuštanje materinskog jezika i prije nego što je lingvistička domena »obitelj«¹⁶ objektivno ugrožena.

Prestizj jezika

Riječ »prestizj«¹⁷ može se prevesti kao »ugled«. Ono što je prestižno želi se usvojiti, ili, ako se radi o nekom obliku ponašanja, prestizj vodi do imitacije. Prestizj označuje ono što ima vrijednost u percepcijskom okviru *grupnog* subjekta. Jezik koji ima prestizj privlači nove govornike, i u mnogojezičnim sredinama njegove leksičke jedinice i gramatičke strukture djeluju na razvitak drugih jezika. Svi svjetski jezici imaju veliki prestizj. U stanovitim granicama svi nacionalni jezici, isto tako, imaju veliki prestizj. Faktor prestiza može biti i hijerarhijski postavljen. N. Denison, istražujući međuodnose između talijanskoga, furlanskog i njemačkog dijalekta u mjestu Sauris (Die Zahre), koji se nalazi u Julijskoj krajini Italije i čiji su stanovnici njemačkog porijekla, otkrio je da se talijanske lekseme i gramatičke strukture nalaze u furlanskom i njemačkom i da furlanski utječe na njemački govor Saurisa. Narod se trudio da djelovanje lingvističke infiltracije bude jednosmjerno — od jezika s najvišim prestizjom (talijanski) do jezika s najnižim stupnjem prestiza (njemački dijalekt).¹⁸ Analognu sociolingvističku situaciju, iako se ne radi o raznim jezicima, susrećemo u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Štokavska književna varijanta hrvatskog jezika utječe na gradsku kajkavštinu (primjerice u Zagrebu, Varaždinu i Karlovcu), a ta gradska kajkavština utječe opet na seoski kajkavski govor. Utjecaj faktora prestiza može biti tako jak da čitave etničke skupine izgube svoj materinski jezik. U Evropi imamo povijesni primjer gaelskoga u Škotskoj

¹³ N. Denison, »Some Observations on Language Variety and Plurilingualism«, *Sociolinguistics* (ured. J. B. Pride i Janet Holmes), Penguin Books, 1974, str. 65—77.

Što je, međutim, izvor jezičnog prestiža? Mogli bismo unaprijed reći da je dominantnost najvažnije izvorište. Jezik vladajuće klase ili naroda ujedno je i jezik prestiža jer se upotrebom i prisvajanjem tog jezika čovjek identificira s »elitom« i pretpostavlja da će mu znanje tog jezika pomoći da se promovira na socioekonomskoj ljestvici. Jezik najviše klase obično je jezik privrede, politike i administracije.¹⁴ Ima međutim iznimnih primjera koji potvrđuju ulogu faktora dominantnosti u stvaranju jezičnog prestiža. U vrijeme prihvaćanja štokavskog književnog govora u sjeverozapadnoj Hrvatskoj vladajuća klasa koristila se ili nekim stranim jezikom ili nekom gradskom varijantom kajkavskog govora koja je bila pod snažnim utjecajem njemačkoga, mađarskoga i latinskoga. Na prostoru sjeverozapadne Hrvatske štokavski nije bio jezik dominantne klase. Prihvaćen je da bi se ujedinio nacionalni prostor i time stalo na put stranom utjecaju. Književna štokavština osigurala je teritorijalnu i buduću političko-ekonomsku dominantnost. Prestiž, dakle, znači da je jezik »tražen« i u drugim lingvističkim zajednicama. Jezik je »tražen« jer on omogućuje ostvarenje ili prividno ostvarenje nekoga željenog cilja na subjektivnoj razini. Ako mnogo ljudi »traže« i žele da znaju neki jezik, onda se može reći da taj jezik ima visoki stupanj prestiža. Obično je želja da se stekne jači (dominantniji) društveni položaj stvarno izvorište lingvističkog prestiža.

Treba, doduše, razlikovati dvije stvari. Dominantnost jezika i njegov lingvistički prestiž nisu jedno te isto. Dominantnost jezika posljedica je dominantnosti etničke skupine koja govori tim jezikom. Praktično prihvaćanje nekog jezika, zato što npr. služi kao zajednički kôd u međugrupnoj komunikaciji, ipak nije isto kao prihvaćanje jezika zato što se time želi nešto postići. U nekim slučajevima dominantan jezik može biti predmet mržnje, jer se etnička osnova dominantnosti ne prihvaća. U slučajevima prestiža jezik gubi eventualne pejorativne konotacije i prihvaća se kao najkorisniji i zbog toga najpoželjniji jezik.¹⁵

Mogli bismo na trenutak zaboraviti posebnu situaciju paralelnih socioekonomskih i etnolingvističkih hijerarhija. Svaki pojedini jezik ima unutar sebe razlike koje odaju društvenu strukturu lingvističke zajednice. Analiza djelovanja prestiža u prividno jednojezičnim zajednicama ukazuje na snažan utjecaj klasne strukture. S time u vezi W. Labov analizirao je međuodnos socijalnih klasa i jezične varijacije.¹⁶ Iz njegove analize proizlazilo je da su niže socioekonomske kategorije u američkom društvu svjesno prilagođavale svoj govor jezičnom stilu dominantne klase. Tzv. niža srednja klasa prihvaćala je strukture iz govora dominantne skupine (izgovor *θ*, *ð* i *r*) više nego bilo koja druga klasa, odnosno potklasa. Njezini su pripadnici ponekad nadmašili pripadnike dominantne klase u upotrebi »prestižnih« struktura, a žene su nešto više vodile računa o govoru od muškaraca. Po Labovu: »Jedan od najbolje utvrđenih fenomena sociolingvističkog ponašanja jest da grupa druga po redu u statusu pokazuje ekstremno mijenjanje stila koje nadmašuje grupu najvišeg statusa u ovom pogledu.«¹⁷ Labova analiza mjeri razlike unutar jednog jezika. Da se radilo o dva jezika bilo bi za nas interesantnije ali i složenije. Ipak, analogije su sasvim moguće.

¹⁴ Jezik administracije najčešće je jezik gospodarujućeg naroda. Tako je bilo od Rimljana do engleskoga, francuskog i španjolskog kolonijalizma. Ipak, zanimljiva je iznimka srednjovjekovne velike kneževine Litva, koja je u prošlosti zapremala teritorij od Baltika do Crnog mora. Premda su vladali Litvanci, bjeloruski bio je jezik administracije.

¹⁵ Ponekad se zaboravlja sama osnova prestiža, pogotovu ako se radi o nekom »svjetskom« jeziku. Engleski danas ima visok prestiž među mladima u Evropi. Barem jednim dijelom to je prikazano kao rezultat popularnosti angloameričke glazbe i sjevernoameričkog stila života. Ne razmišlja se o tome da je ta popularnost druga strana medalje američke privredne dominacije nad Evropom i da je dominantnost engleskoga u zemljama »trećeg svijeta« posljedica ranijeg britanskog imperijalizma.

¹⁶ W. Labov, »The Study of Language in Social Context«, Sociolinguistics (ured. J. B. Pride i Janet Holmes), Penguin Books, 1974, str. 180—202.

¹⁷ Ibidem, str. 191.

Faktor jezičnog prestiža lako može pospješiti ulazak stranog jezika u domenu »obitelj«. Objektivno i subjektivno narušavanje te domene vodi manjinske jezike prema gašenju.¹⁸ Primjer radnika migranata ukazuje na dvije varijacije. Prvo, subjektivno narušavanje »čistoće« domene proizlazi iz klasnog položaja radnika u inozemstvu. Ne samo da su odvojeni od kontrole nad kapitalom kao *najamni radnici* nego su i kao *inozemni migranti* etnički odvojeni od klase vlasnika kapitala. Želja za socioekonomskim usponom, bez obzira na stvarne mogućnosti, manifestirat će se u prihvaćanju dominantnog jezika. Mogli bismo pretpostavljati da će ova želja najjače djelovati na VKV radnike i na one sa srednjom stručnom spremom. S druge strane, etnička razdrobljenost same radničke klase i potreba da se klasna solidarnost konsolidira na međuetničkom planu rezultira u pojavi prihvaćanja stranog jezika u ulozi zajedničkog nazivnika. To nas vraća postavci o ambivalentnosti koja s vremenom izobličuje apstraktnu morfologiju domene »obitelj« (utjecaj sugovornika i teme razgovora na izbor jezika). Bilo da je cilj uspon na društveno-ekonomskoj ljestvici, bilo da se radi o praktičnom prihvaćanju dominantnog jezika, manjinski jezici u današnjem migracijskom kontekstu izloženi su neprestanom pritisku jezika zemlje imigracije.

Neki empirijski rezultati o izboru jezika kod djece migranata

Godine 1980. Centar za istraživanje migracija u Zagrebu proveo je terensko istraživanje o socijalnoj (re)integraciji djece migranata nakon povratka u domovinu. Ukupno 226 ispitanika u srednjim i osnovnim školama na području ZO Zagreba odgovaralo je na upitnik koji je sadržavao pitanja i o lingvističkim aspektima života u inozemstvu. Uz ostale prikupljene podatke dobivena je slika i o služenju materinskim, odnosno stranim jezikom u komunikaciji s roditeljima, s braćom i s prijateljima jugoslavenskog porijekla. Premda su ispitanici po definiciji istraživanja uvršteni u kategoriju povratnika, što znači da je njihova sociolingvistička zbilja proživljavala transformacije u trenutku anketiranja, ipak je moguće na temelju njihovih odgovora utvrditi prijašnje lingvističko ponašanje u inozemstvu. U sadašnjoj fazi rada podaci koje ćemo ovdje navesti potvrđuju i nadopunjuju elemente gornjeg teksta iako su još prilično parcijalni i ne isključuju mogućnost greške.

Svaki je ispitanik odgovorio na pitanje koristi li materinski, odnosno strani jezik »često«, »ponekad« i »uvijek« s roditeljima, braćom i s prijateljima jugoslavenskog porijekla. Tako su dobivene indikacije o postojanosti domene i o lingvističkom izboru u domenama »obitelj« i »prijateljstvo«. Prva domena razlučena je u dvije sastavne govorne situacije: a) razgovor s roditeljima i b) razgovor s braćom. Druga je domena tek djelomično zastupljena jer govorna situacija (razgovor s prijateljima) ne pokriva sve njezine mogućnosti (postoji i kontakt sa stranim prijateljima). Identifikacija lingvističkog izbora u određenoj govornoj situaciji ovisi o križanju odgovora o upotrebi materinskoga i stranog jezika sa sugovornikom koji definira domenu.¹⁹ Razne kombinacije, uključivo

¹⁸ Opet se ovdje radi o relativnom gašenju, i to o tendenciji koja vodi u tom smjeru.

¹⁹ Apstraktna morfologija domene koja uključuje faktore »mjesto razgovora« i »tema razgovora« ovdje je samo sugerirana. Upitnik nije, na žalost, mjerio ove faktore.

i važnu mogućnost »bez odgovora«, obilježavaju: 1) jednojezičnost na materinskom jeziku (M₋), 2) dvojezičnost s prevlašću materinskog jezika (Ms), 3) ujednačena dvojezičnost (MS), 4) dvojezičnost s prevlašću stranog jezika (mS) i 5) jednojezičnost na stranom jeziku (–S). Slijedeća shema prikazuje sve ove kombinacije:

Materinski jezik	Strani jezik			
	često	ponekad	uvijek	bez odgovora
Često	MS	Ms	mS	Ms
Ponekad	mS	MS	mS	Ms
Uvijek	Ms	Ms	MS	M ₋
Bez odgovora	mS	mS	–S	bo

Nelogične kombinacije uvijek/uvijek i uvijek/često reflektiraju tipove dvojezičnosti. Treba imati na umu da su neki ispitanici bili vrlo mladi i da nisu shvatili da je uvijek/uvijek nemoguće. Kombinacija uvijek/bez odgovora očito je ložična — nepotpune kombinacije često/bez odgovora i ponekad/bez odgovora po svoj prilici odražavaju razne dvojezične situacije. Mogućnost da se pitanje negira (bez odgovora/bez odgovora) nije samo uskraćivanje informacija nego može isto tako ukazivati na slučajeve da ispitanik nema sugovornika (roditelje, braću, jugoslavenskih prijatelja). Takvi su slučajevi u donjoj analizi postepeno apstrahirani da bi se bolje uočila sekvencija govornih situacija. Od 226 ispitanika bilo je svega 4 slučaja gdje je dijete boravilo u inozemstvu bez roditelja ili je uskratilo odgovor na pitanje »na kojem jeziku razgovaraš s roditeljima«. Budući da analiza govornih sekvencija polazi od odgovora na ovo inicijalno pitanje, uzeti su u razmatranje samo slučajevi u kojima su ispitanici precizirali govornu situaciju s roditeljima. Time je broj mogućih odgovora smanjen sa 226 na 222. Tablica 1 prikazuje govorne situacije u domenama »obitelj« i »prijateljstvo« uz pretpostavku smanjena uzorka.

Tablica 1.

Relativni odnosi materinskoga i stranog jezika

	S roditeljima		S braćom		S jugoslavenskim prijateljima	
M ₋	123	55,4	54	24,3	86	38,7
Ms	44	19,8	27	12,2	15	6,8
MS	27	12,2	28	12,6	37	16,7
mS	11	5,0	19	8,6	20	9,0
–S	17	7,7	22	10,0	37	16,7
bo	izvan uzorka	—	72	32,4	27	12,2
	222	100,0	222	100,0	222	100,0

Tablica 2.

Relativni odnosi materinskoga i stranog jezika

	S roditeljima		S braćom		S jugoslavenskim prijateljima	
M_	78	52,0	54	36,0	58	38,7
Ms MS sM	57	38,0	74	49,3	47	31,3
_S	15	10,0	22	14,7	24	16,0
bo	izvan uzorka		izvan uzorka		21	14,0
	150	100,0	150	100,0	150	100,0

Tablica 3 prikazuje korištenje materinskoga, odnosno stranog jezika s roditeljima i jugoslavenskim prijateljima djece koja nemaju braće (tj. kombinacija /bo/ s braćom u tablici 1).

Tablica 3.

Relativni odnosi materinskoga i stranog jezika

	S roditeljima		S jugoslavenskim prijateljima	
M_	45	62,5	28	38,9
Ms MS sM	25	34,7	25	34,7
_S	2	3,0	13	18,1
bo	izvan uzorka		6	8,3
	72	100,0	72	100,0

Značajno je da se relativna upotreba materinskog jezika smanjuje u govornoj situaciji (s braćom), da jednojezičnost na materinskom jeziku i dvojezičnost s prevlašću materinskog jezika postotno opada, a da se, s druge strane, povećava udio djece koji koristi strani jezik ili neki tip dvojezičnosti u kojem materinski jezik nije dominantan. U razgovoru s jugoslavenskim prijateljima dvojezičnost bez dominacije materinskog jezika i dalje raste kao i isključiva upotreba stranog jezika. S druge strane, zabilježen je porast udjela djece koja komuniciraju na materinskom jeziku s prijateljima jugoslavenskog porijekla.²⁰ Razlozi za ovakvu obnovu materinskog jezika u trećoj fazi govorne sekvencije (s roditeljima → s braćom → s jugoslavenskim prijateljima) mogu biti dvojaki. Kao prvo, neka djeca bez braće, ali koja govore s roditeljima na materinskom jeziku, uključuju se neposredno iz prve u treću fazu govorne sekvencije i time povećavaju udio onih koji govore s prijateljima na materinskom jeziku. Drugo, materinski jezik može služiti kao *lingua franca* u komunikaciji između djece jugoslavenskog porijekla ukoliko jedno dijete uopće ne govori ili slabo govori strani jezik. Da bi se ova zadnja pojava bolje uočila tablica 2 prikazuje relativno korištenje materinskoga, odnosno stranog jezika

²⁰ Neka su djeca, po svojoj prilici, krivo shvatila da se pitanje odnosi na prijatelje u Jugoslaviji (sic!).

samo za one ispitanike koji imaju braću. U ovoj tablici mogućnost /bo/ i dalje se apstrahira, a sve dvojezične kombinacije (Ms, MS, Sm) grupirane su iz praktičkih razloga — lakše obrade podataka.

Iako se u tablici 2 upotreba materinskog jezika s prijateljima povećava u odnosu na govornu situaciju /s braćom/, opći je trend smanjenje korištenja materinskog jezika i porast upotrebe stranog jezika. Takav zaključak može se izvesti također iz tablice 3.

Slika 1 ukupan je prikaz govornih sekvencija iz kojeg vidimo sve moguće kombinacije lingvističkog ponašanja u uzorku (N = 222). Uzimajući u obzir samo govorne sekvencije koje se ne razbijaju na ispod 5% uzorka uočiti ćemo slijedeće značajnije trostepene sekvencije /s roditeljima → s braćom → s jugoslavenskim prijateljima/:

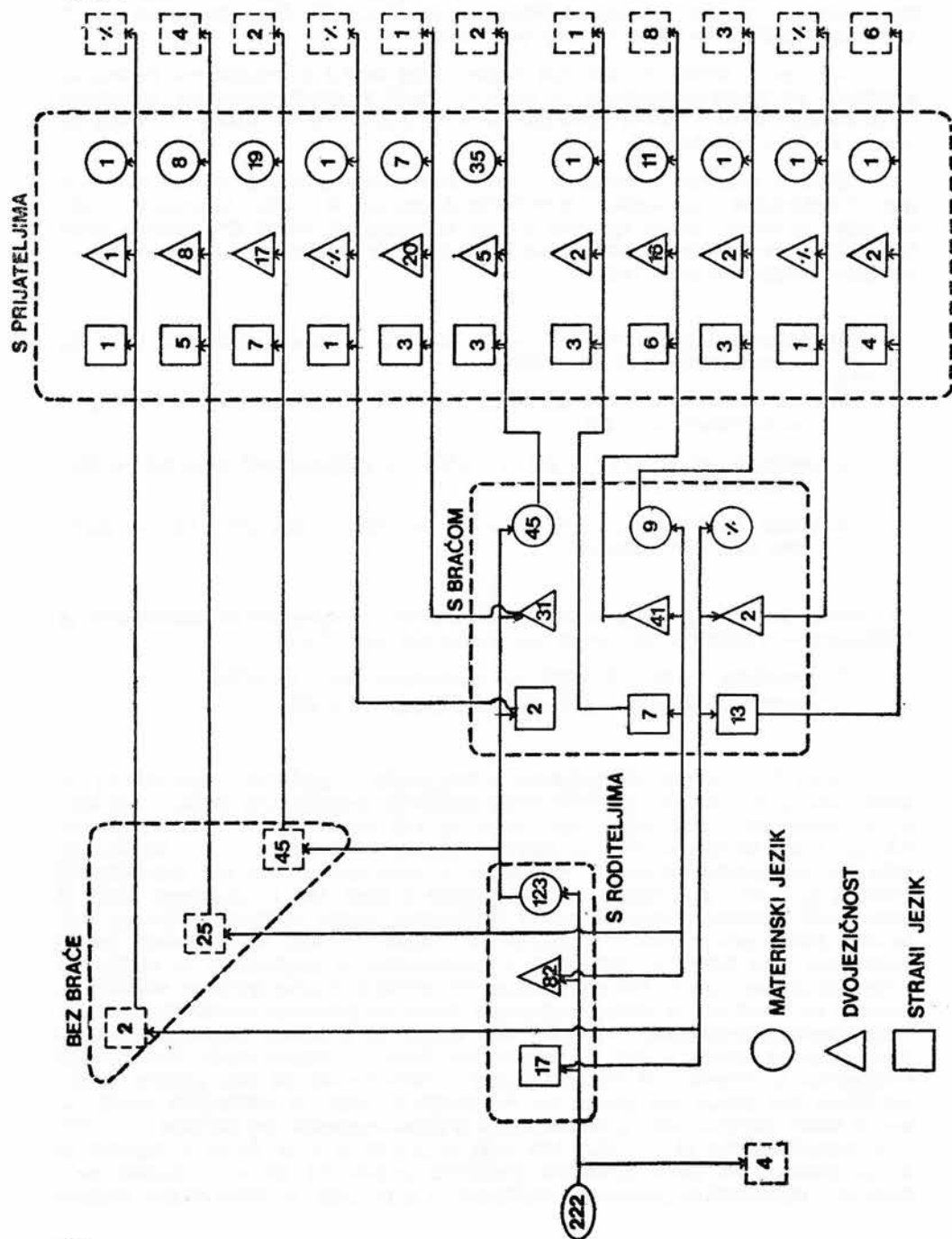
- 1) materinski jezik (N = 123 — 45) (N = 78 → materinski jezik (N = 45) → materinski jezik (N = 35))
- 2) materinski jezik (N = 123 — 45) (N = 78) → dvojezičnost (N = 31) → dvojezičnost (N = 20)
- 3) dvojezičnost (N = 82 — 25) (N = 57) → dvojezičnost (N = 41) → dvojezičnost (= 16)
- 4) strani jezik (N = 17 — 2) (N = 15) → strani jezik (N = 13) → razbijeno ispod 5% uzorka.

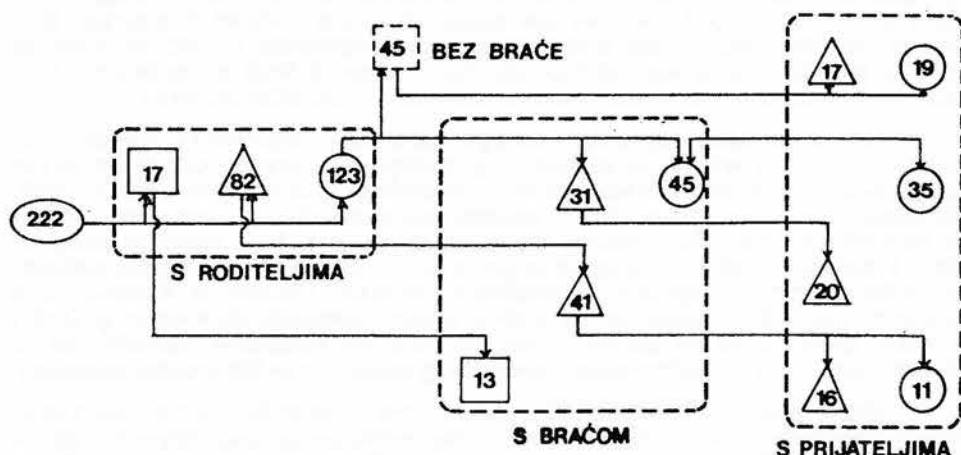
Za populaciju bez govorne situacije (s braćom) imamo kraću sekvenciju (s roditeljima → s prijateljima). Ovdje su značajnije mogućnosti:

- 1) materinski jezik (N = 45) → materinski jezik (N = 19)
- 2) materinski jezik (N = 45) → dvojezičnost (N = 17).

Slika 1, koja grafički prikazuje čitav sklop mogućnosti lingvističkog izbora, potvrđuje postavku o postepenom gubljenju materinskog jezika u sekvenciji govornih situacija. Osim toga jasno se vidi da lingvistički izbor u komunikaciji s roditeljima utječe na daljnje lingvističko ponašanje. Od 82 slučaja gdje se dva jezika koriste u razgovoru s roditeljima, upotreba materinskog jezika s braćom i prijateljima javlja se samo 9 puta. Od 17 slučajeva kada je strani jezik sredstvo komunikacije s roditeljima, nema ni jednoga da se materinski jezik upotrebljava u razgovoru s braćom i svega su 2 slučaja da se materinski jezik koristi u razgovoru s jugoslavenskim prijateljima — vjerojatno u funkciji *lingua franca*. Slika 2, koja sadrži samo značajne govorne sekvencije, ukazuje na trend da se značajnost svake etape na govornoj sekvenciji u velikoj mjeri određuje prethodnom etapom. Iako dolazi do priličnog osipanja, slučajevi istog jezičnog izbora u sve su tri govorne situacije najznačajniji. Postoje dva odstupanja u ovome i to na samoj granici značajnosti od 5% uzorka. Jedan dio djece bez braće koji govori na materinskom jeziku s roditeljima koristi se nekim tipom dvojezičnosti u komunikaciji s jugoslavenskim prijateljima (N = 17). Ova transformacija M → (Ms MS mS) značajna je i za djecu s braćom. S druge strane, još jedna granično značajna populacija (N = 11) koristi se i stranim i materinskim jezikom s roditeljima i s braćom, a materinskim jezikom

Slika 1

s jugoslavenskim prijateljima. Ovdje se, po svoj prilici, opet radi o funkcij. lingua franca.

Iz ove analize sekvencija govornih situacija kod djece migranata možemo izvući tri zaključka:

- 1) Izbor jezika u komunikaciji s roditeljima znatno utječe na lingvističko ponašanje s braćom i prijateljima istog porijekla.
- 2) Materinski jezik stalno se gubi u govornoj sekvenciji koja počinje u domeni »obitelj« i dodiruje jednim dijelom domenu »prijateljstvo«.
- 3) Ponekad se materinski jezik češće koristi s prijateljima istog etničkog porijekla nego sa članovima obitelji.

Prvi i drugi zaključak potvrđuju Fishmanovu tezu da korištenje materinskoga, odnosno stranog jezika u domeni »obitelj« određuje stabilnu ili nestabilnu dvojezičnost. Drugi zaključak upućuje na nestabilnu dvojezičnost koja u duljem razdoblju može dovesti do lingvističke asimilacije. Treći zaključak, premda temeljen na slabije izraženom trendu, vrlo je značajan. Strategije usmjerene reduciranju lingvističkog otuđenja, odnosno sprečavanju asimilacije jezičnih manjina treba da iskoriste mogućnosti u sklopu apstraktne domene »prijateljstvo«.²¹

²¹ Osim toga mogli bismo pretpostaviti da će starija djeca migranata koja ostaju u zemljama imigracije do svoje zrelosti birati braćne drugove iz kruga prijatelja. Domena »prijateljstvo« time utječe na domenu »obitelj« i čitav se proces ponavlja.

Radnici migranti, povratak i strategija zemalja porijekla

U ovoj raspravi o sociolingvističkim faktorima koji utječu na jezičnu perspektivu manjina slučaj radnika migranata i njihove djece u evropskim zemljama nije dosad u dovoljnoj mjeri razlučen od drugih slučajeva. Element privremenosti u suvremenoj unutarevropskoj migraciji nije bio naglašen. Razlog za ovo namjerno zanemarivanje jedne od osnovnih komponenti evropske migracije proizlazi iz potrebe da se uoče opći procesi prije nego što se pride specifičnom slučaju *proleterske dijaspore* u zemljama uvoza radne snage. Element privremenosti potvrđuje se tek nakon povratka radnika migranata. Sve dok se oni još uvijek nalaze u inozemstvu sociolingvistički procesi djelovat će na njih isto kao na druge jezično specifične manjine koje su prostorno razdjeljene i otuđene od centra moći u zemljama trenutnog boravka.

Pitanje materinskog jezika »druge generacije migranata« jednim značajnim dijelom izvedeno je iz sociolingvističke perspektive roditeljske generacije. Održavanje materinskog jezika u inozemstvu mnogome ovisi o motivacijama roditeljske generacije a osobito pozitivno djeluje konkretna odluka ili namjera povratka. Napuštanje materinskog jezika u kući možemo interpretirati u smislu nejasnih koncepcija o povratku ali isto tako na temelju ambivalentnosti domena i utjecaju lingvističkog prestiža. Ukoliko je koncepcija o povratku nejasna, roditelji će se manje opirati infiltraciji dominantnog jezika u kućni govor, a to će po svoj prilici dovesti do nestabilne dvojezičnosti u duljem razdoblju i do deformacije materinskog govora u nešto kraćem razdoblju.

Motiv povratka, konkretan ili nejasan, ipak je određujuća osobina suvremenih migracija radne snage u Evropi. Ne treba zanemariti činjenicu da se konkurentnost stranih radnika i potražnja za njihovom radnom snagom razvija u funkciji njihove, uvjetno rečeno, »nezaštićenosti«. Kapital traži radnu snagu koja je najelastičnija u odnosu na dinamiku potražnje. Radnici migranti, unatoč zaštitnim mjerama koje su ponekad prihvaćene, ostaju stranci i zbog toga ovisni o zakonodavstvu zemalja rada bez mogućnosti uzvratnog utjecaja. U tome se sastoji njihova »nezaštićenost«. S druge strane, budući da je dinamika ponude strane radne snage najvažniji faktor u određivanju njezina prihvata ili otpusta, vrijeme povratka uvijek ostaje latentna konstanta. S tim na umu možemo još jednom naglasiti da je pitanje »druge generacije migranata« refleks perspektive roditeljske generacije.

Potrebno je povezati faktor latentne privremenosti,²² koja karakterizira radnu migraciju u Evropi, s reperkusijama sociolingvističkih procesa. Time se čitava razornost jezičnog otuđenja najbolje uočava. Radnici migranti sve više koriste strane jezike u raznim lingvističkim domenama, njihova djeca sve manje upotrebljavaju materinski jezik s roditeljima i međusobno, a i jednima i drugima mogućnost povratka ostaje dio životne zbilje. Što se, međutim, događa kad se dijete vrati iz inozemstva s roditeljima a da se ne može brzo i potpuno uklopiti u sredinu gdje je materinski jezik dominantan? Tada nastaje situacija koja se može slikovito opisati kao »sudbina stranca u vlastitoj domovini«.

²² Radi ove konstante možemo smatrati da privremenost karakterizira čitavu suvremenu ekonomsku migraciju u Evropi. Sasvim se opravdano govori o »radnicima na privremenom radu u inozemstvu« iako, s druge strane, ovo ne znači da ih ne možemo usporediti s trajnim migrantima, odnosno da takva usporedba stvara negaciju privremenosti. Ponekad je teško govoriti o desetogodišnjem boravku u inozemstvu kao o privremenom boravku. Ipak, latentna privremenost i trajnost motiva povratka opravdava čak i ovakve slučajeve. Uostalom pojam privremenosti nije po sebi vremenski fiksiran. Ukoliko je privremenost osobina proizvodnih odnosa, onda čak i veći dio nečijeg života može proteći »na privremenom radu«.

Također je moguće da dijete odbija mogućnost povratka. S druge strane, u zemlji imigracije dijete migranata može naslijediti društveni položaj svojih roditelja koji je u većini slučajeva predodređen razlozima »regrutacije« roditeljske generacije.²³ Mogućnost komuniciranja od presudnog je značaja za uspješnost (re)integracije nakon povratka u domovinu.

Što, međutim, može učiniti društvo porijekla i same emigrantske zajednice da bi otklonili sociolingvističke procese koji ugrožavaju materinski jezik. Slanje nastavnika iz zemlje porijekla i stvaranje obrazovnih programa za djecu u inozemstvu jedan je od oblika poboljšavanja situacije. Ipak ova metoda nije sama po sebi dovoljna iako smatramo da formalno učenje materinskog jezika može podići lingvistički prestiž jezika koji bi se inače mogao reducirati na kućni ili »kuhinjski« žargon.²⁴ Peter Klinar smatra da je aktivna povratnička politika zemlje porijekla jedini način sprečavanja asimilaciji pa i jezične asimilacije »druge generacije migranata«. Na već spomenutom simpoziju u Splitu on je ovako govorio o strategiji poznavanja i čuvanju materinskog jezika:

»Iako smatramo da je pogrešno mnijenje da briga emigracijskog društva i imigrantske zajednice za poznavanje i čuvanje materinskog jezika spašava drugu generaciju pred procesima asimilacije, takva aktivnost pridonosi zaostajanju asimilacijskih procesa, prije svega u prvoj generaciji, što uglavnom ne vrijedi za drugu generaciju. Sva ta djelatnost emigrantskih društava i emigrantskih etničkih grupa ima značajnije učinke samo tada, ako se pripadnici druge generacije uspiju vratiti u svoju izvornu okolinu, pa im je uslijed spomenutih djelatnosti olakšana reintegracija, a u izvornu društvenu okolinu, iz koje su porijeklom njihovi roditelji.«²⁵

Njegovanje materinskog jezika, dakle, ima smisla u tome što smanjuje probleme povratka ali samo po sebi ovom metodom nije moguće spriječiti asimilacijske procese.

Osim direktnog nastavnog djelovanja, društvo porijekla može djelovati na drugom planu da posredno poboljša sociolingvističku perspektivu svojih građana u inozemstvu. Radi se ovdje o onome što bi se moglo nazvati »multiplikacijom lingvističkih domena«. Pomoć klubovima i udruženjima, intenzivno korištenje masovnih medija kao i organizirani boravak djece migranata u domovini povećava broj situacija u kojima pojedinac ima potrebu da se isključivo koristi materinskim jezikom.²⁶ Treba utjecati na širenje upotrebe materinskog jezika izvan domene »obitelji«, odnosno stvoriti uvjete da se materinski jezik aktivno koristi kao zajednički nazivnik između migranata u inozemstvu. Osnovno je sociolingvističko pravilo da će neki jezik ili nestati iz upotrebe ili izgubiti funkciju univerzalnog kôda ako se domene njegove isključive upotrebe reduciraju.

²³ Ovo predstavlja kritiku planova zemlje imigracije da »usidre« drugu generaciju u iste proizvodne grane i poslove koje je obavljala generacija roditelja. Kulturno vezivanje djece migranata za društvo primitka, pa dodjeljivanje državljanstva u smislu integracijske politike, može se interpretirati kao pokušaj da se očuva kontinuitet »gastarberskih« poslova bez kulturnog utjecaja samih »gastarbera«.

²⁴ E. Heršak: »Vrijednost materinskog jezika kao pretpostavka«, *Rasprave o migracijama*, sv. 60, CIM, Zagreb, 1980, str.

²⁵ »Hipoteze za istraživanje druge generacije migranata«, *Rasprave o migracijama*, sv. 68, CIM, Zagreb, 1980, str. 51.

²⁶ Podaci Centra za istraživanje migracija, koji su dijelom prikazani u ovom tekstu, ukazuju na pozitivnu ulogu klubova u očuvanju materinskog jezika. Od 35 ispitanika koji govore isključivo na materinskom jeziku s roditeljima, s braćom i s jugoslavenskim prijateljima, natproporcionalni postotak ima roditelja koji posjećuje neki klub jugoslavenskih građana. Jedan isto tako natproporcionalni dio posjećuje i sudjeluje u priredbama u čast nacionalnih blagdana i tome slično.

LITERATURA

- Denison, N.: »Some Observations on Language Variety and Plurilingualism«, *Sociolinguistics* (ured. Pride i Holmes), Penguin Books, 1974, str. 65—67.
- Fishman, J. A.: »The Relationship between Micro- and Macro-Sociolinguistics in the Study of Who Speaks What Language to Whom and Where«, *Sociolinguistics* (ured. Pride i Holmes), Penguin Books, 1974, str. 48—58.
- Fishman, J. A.: »The Sociology of Language«, *Language in Social Context* (ured. Pier Paolo Giglioli), Penguin Books, 1972, str. 15—32.
- Heršak, E.: »Vrijednost materinskog jezika kao pretpostavka«, *Rasprave o migracijama*, sv. 69, Zagreb; CIM, 1980, str. 83—86.
- Hymes, D. H.: »On Communicative Competence«, *Sociolinguistics* (ured. Pride i Holmes), Penguin Books, 1974, str. 269—293.
- Klinar, Peter: »Hipoteze za istraživanje druge generacije migranata«, *Rasprave o migracijama*, sv. 68, Zagreb; CIM, 1980, str. 48—51.
- Labov, W.: »The Study of Language in Social Context«, *Sociolinguistics* (ured. Pride i Holmes), Penguin Books, 1974, str. 180—202.
- Skutnabb-Kangas, Tove: »Bilingvizam kao nerealan cilj u obrazovanju manjine«, *Rasprave o migracijama*, sv. 68, Zagreb; CIM, 1980, str. 159—180.
- Stankovski, Miodrag: »Prvi jezik druge generacije«, *Rasprave o migracijama*, sv. 68, Zagreb; CIM, 1980, str. 141—158.

»SECOND GENERATION« MIGRANTS AND THE INFLUENCE OF SOCIOLINGUISTIC PROCESSES ON THE MOTHER TONGUE OF MIGRANTS

SUMMARY

This paper analyzes sociolinguistic processes that influence stability in the use of the mother tongue among linguistic-specific minorities. Discussion centres on the stability of linguistic domains and on relative language dominance in multilingual settings. The goal is to emphasize that the process of gradual loss of the mother tongue affects the linguistic reality of workers temporarily employed abroad. Loss of the mother tongue or its reduction creates great difficulties with regard to the return of migrant children to the countries of their parents' origin.